

Pedro Viegas Barros
Hizkuntzalari argentinarra

«Don Blasen ilusiorik handiena hizketa laguna aurkitzea da»

Egunkarian irakurri zuen Pedro Viegasek Don Blas txana hiztuna hizketarako lagun bila zebilela. Txana hizkuntza XIX. mendean desagertu zela uste zuten adituek. Don Blasekin berriketa luzeak izan ditu txana hizkuntza hitz egiten duela frogatu ahal izateko.

GORKA BERASATEGI

Argazkiak: Gorka Berasategi

“Historia ofizialak indigenak ezabatu nahi izan ditu, eskola liburuetan haiei buruz lehenaldian hitz egiten da beti, egun biziko ez bailiran”.

Zein toki izan dute hizkuntza indigenek Argentinan historikoki?

Konkistatzaileek herri indigenak bortizki zapaldu zituzten eta kultura indigenekiko mespretxuak beste aurrerapauso bat eman zuen estatu argentinarraren sorrerarekin. Europako estatuen ereduari jarraiki, eredu elebarkar eta kultura bakarrekoea ezarri zuen. Beraz, biztanleriaren errol-detan indigenen presentzia ezkutatzen saiatu ziren eta ez dago indigena kopuruaren inguruko daturik. Historia ofizialak indigenak ezabatu nahi izan ditu, eskola liburuetan haiei buruz lehenaldian hitz egiten da beti, egun biziko ez bailiran.

Ba al dakigu zenbat indigena bizi diren Argentinan?

2001eko erroldan herri indigenentzako inkesta gehigarria zabaldu zen. Eskuratu ziren datuen arabera,

600.000 indigena inguru bizi dira, 40 herri baino gehiagotakoak. Dena den, datu horiek kritika ugari jaso dituzte, indigena askok bere datuak ez zituztela eman gauza jakina da. Oraindik haien identitatea jakitera emateko beldur dira asko eta ez dira indigena aitortzen. Beraz, estimazio hutsa da.

Zenbat hizkuntza hitz egiten dira Argentinan?

Ezagutzen ditugun hizkuntzak –hitz egiten direnak eta desagertu direnak kontuan hartuta– 32 dira. Beraz, aldea dago gaur egun Argentinan bizi diren herri kopuruekin. Herri horietako batzuek izan zuten hizkuntzei buruz ez dakigu ezer.

Ezagutzen ditugun artean, 15 dira gaur arte bizirik iritsi direnak eta hiztun kopuruari dagokionez desberdintasun handiak daude. Adibidez, hiztun gehienak dituztenak Santiagoko kitxua (60.000-100.000 hiztun), maputxeen mapudungun hizkuntza (40.000-60.000 hiztun) eta toba (36.000-60.000) dira. Aldiz, txikien artean daude tapietea (380), txulupia (250) eta txorotea (1.200-2.100). Gainera, hiru hizkuntza daude hiztun bakarra dutenak: vilela, teueltxea eta txana.

Txana hizkuntza aztertzen aritu zara. Aspaldi desagertutako hizkuntza zela uste zen. Nola izan zenuen hiztun bat bazenaren berri?

Ezkerreko gizona da Don Blas. Txana irakasteko eskolak ematen ari da dozena bat ikasleri. Horieta inor ez da txana herrikoa.

Don Blas –Blas Wilfredo Omar Jaime da bere izen osoa– bere hiriko irrira joan zen. Parana hirian bizi da bera, Entre Ríos probintziako hiriburuan eta 77 urte ditu. Anaia zaharrena hil berri zitzaion, ama hil zela 20 urte ziren orduan eta txana hiztunik ba ote zen galdezko deitu zuen irrira. Bere hizkuntzan hitz egin ahal izateko lagun baten bila hasi zen eta albiste egunkarian ikusi nuenean jarri nintzen berarekin harremanetan. Orduz geroztik, zazpi urtez bildu dut haren testigantza.

Aurretik txanari buruz zegoen dokumentu bakarrenetakoa Aita Larrañaga apaiz uruguaiarrak idatzirikoa zen, 1815ekoa. Ordurako hiztun gutxi zeudela aipatzen du Larrañagak eta XIX. mendearen erdialdean desagertutako hizkuntza zela uste zen, baina emakumeek sekretupean mantendu dute alabei eta bilobei transmitituz. Emakumeak izan ziren kultura gordetzeko eta transmititzeko ardura hartu zutenak.

Eta Don Blasek nola ikasi zuen hizkuntza?

Amak erakutsi zion. Bere arreba bakarra haurra zela hil zenean amak galdetu zion hizkuntza transmititzeko beste inor ez zuela eta ikasi nahiko al zuen. Don Blasek 14-15 urte zituen orduan. Baiezkoa eman zion eta urte gutxira lanean hasi zen arren, ama bisitatzen zuen bakoitzeko txana hizkuntzaz gain, bere herriko ipuinak, historia eta naturari buruzko ezagutzak jaso zituen. Don Blasek uste zuen berak bezala beste batzuek ere amarengandik

jasoko zutela hizkuntza, baina oraingoz ez da inor agertu.

Latza izan behar du zure kulturaren azken euskarri zarela jakiteak. Nola bizi du Don Blasek egoera hori?

Berak esaten du sekulako pisua sentitzen duela bere gain eta hitz bat irakasten duen bakoitzeko sorbaldan daraman zaku horretatik harri bat kentzen duela. Orain hizkuntza irakasteko klaseak ematen ditu astean behin. Dozena bat ikasle dauzka, baina inor ez da txana herrikoa eta zaila da ikasten dutenek hizkuntza erabili eta ondorengoei transmititzea.

Azken hiztun direnengan ohikoa izaten den bezala, zenbait gauza oroitzen ez dituela onartzeko zailtasunak ditu. Adibidez, “zerbaiten barruan” nola esaten den jakin nahi nuenean galdetzen nion ea “patatak eltze barruan daude” nola esango lukeen. Berak erantzuten zidan zertarako esan behar ote lukeen halakorik, eltzeke tapa altxatzearekin nahikoa zuela. Orduan “txakurra etxe barruan dago” nola esango lukeen galdetzen nion eta berak ezetz, txanak ez zuela sekula txakurra etxe barrura sartzen utziko. Hortaz, “txakurra patioan dago” txanaz nola esaten den galdetu eta berak halakorik esateak zentzurik ez duela erantzuten zidan.

Bere ilusiorik handiena hizketa lagun bat aurkitzea da, dituen oroitzenak konparatzeko. Zurrumurrurru asko iritsi zaizkigu eta hamar bidaiait gora egin ditugu elkarrekin, baina orain arte ez dugu txana gogoratzen duen inor aurkitu.

Zein da Don Blasekin batera egin duzun lana?

Nire lan nagusia Don Blasen testigantza jasotzea izan da eta, batez ere, bere testigantzaren egiazkotasuna zientifikoki frogatzea. Denbora pasa ahala, Don Blasek gauza gehiago gogoratu ahal izan ditu. Zazpi urteko epean testigantza zentzuduna mantendu du, konplexua. Horregatik, eta Don Blasek gogoratzen zuenaren eta antzinako txanaren arteko loturak, baita txarrua familiako gaintzeko hizkuntzekiko dituen antzekotasunengatik ere, testigantza egiazkoa dela esan daiteke.

Zein aukera dituzte txana, vilela eta teueltxearen antzeko egoeran dauden hizkuntzek ez desagertzeko?

Oso zaila da bizirautea. Herri horietako kide direnek ikasten ez badute ia ziurra da ez dela belaunaldiz belaunaldi transmitituko. Hizkuntzalari gehienen ustez, 20 hiztun baino gutxiagoko hizkuntzen kasuan dokumentazioa da geratzen den baliabidea, datozenei ondarea ahalik eta modu fidelenean deskribatua uzteko lana. Komunitate kulturalako kideengandik sortu behar da hizkuntza mantentzeko nahia, bestela alferrik da. Kanpotik datorren edozein ekimen beti izango da inposizio gisa ulertua, baldin eta aurretik kideen borondaterik ez badago.

Horrez gain globalizazioaren ondorioak izan behar ditugu kontuan. Aurreikuspenen arabera munduan diren 7.000 hizkuntzetatik erdiak 100 urteren buruan desagertuko dira. Asko dira hamar hiztun edo gutxiago dituzten hizkuntzak, kultura baztertuak dira gainera askotan, gutxiago direnaren ustearengatik baztertuak direnak.

Argentinan hainbat herrik galdu dute haien hizkuntza. Zer gertatu da herri horiekin? Zer gertatzen da kultura batekin hizkuntza galtzen duenean?

Hizkuntzarik gabeko herria kulturalik gabeko herria da. Argentinan bizi diren herri batzuen kasuan, hizkuntza propioa galdu ondoren, beste herri indigena baten hizkuntza bereganatu dute. Adibidez, Santiago del Estero probintziako herri indigena guztiek kixua egin dute haien hizkuntza. Iparraldeko pro-

bintzietan, aldiz, diagitek ketxua ikasi dute; haien berezko hizkuntza, kakan izenekoa, desagertua baita. Kulturaren ohitura zaharrak berreskuratu nahi dituzte, baina hizkuntzarik gabe oso zaila da. Henia herrikoak adibidez, “*santuchada*” izeneko festan biltzen dira urtero –herri horretan santucho baita abizenik ohikoena– eta lumak jartzen dituzte buruan, indioen estereotiporik ezagunena-ri jarraiki, baina ez da inolako erreferentziarik herri horretakoek lumaz janzten zirela esaten duenik. Hizkuntza galtzen denean kultura bera galtzen da.

Txana hizkuntza gertutik aztertu duzunez, zer ikusten duzu galduko dela hizkuntza desagertzen bada?

Kultura horrek milaka urtetan pila-
tu duen ezagutza pikutara joango
da. Sendabelarrei buruzko ezagu-
tza, naturaren inguruko ikusmol-
dea... Zenbait gauza ez dira sekula
modu berean deituak izango. Adibi-
dez, aluari “bizitzaren lore” esaten
diote, ikatzari “lotan dagoen sua”,
geziari “heriotz hegalarri”. Nork dei-
tuko ditu berriz horrela? Alexandria-
ko liburutegia galtzea bezalaxe da.
Desagertzen den hizkuntza bakoitza-
rekin Alexandriako liburutegi bat gal-
tzen dugu. Nork daki Alexandriako
liburutegian antzinako munduari
buruzko zenbat ezagutza galdu ote
den! Nork daki desagertu den hiz-
kuntza bakoitzean galdu dugun eza-
gutza guztia!

Zer dakigu txana herriaren historiari buruz?

XVI. mendean txanak egungo Buenos Aireseko probintzian, Santa Fen, Entre Ríos en eta Uruguai ko lurretan bizi ziren. Paraná, Uruguai eta La Plata ko ibaien ertzetan. Ehiztariak ziren, nekazaritza ere lantzen zuten neurri apalean. Baina nagusiki arrantzaleak ziren. Arrantzaleak eta

Koadroan txanaz idatzita hauxe dago: “Nire kolore txanaz harro nago”.

kanoistak. Behin behineko kanpamenduetan bizi ziren. Kasu askotan ibaietako irletan altxatzen zituzten bizitokiak.

**"Amak erakutsi zion txana
Don Blasi. Bere arreba
bakarra haurra zela hil
zenean amak galdetu zion
hizkuntza transmititzeko
beste inor ez zuela eta
ikasi nahiko al zuen. 14-15
urte zituen"**

Don Blasek dioenez, bere arbasoek kontatzen zuten txanak aurretik mendian bizi zirela. Basoetan. Iparraldetik iritsitako herria omen da. Erreferentziarik ez dago ordea, ez orain zenbat denbora izan zen hori ezta zein mendi ingurutan bizi ziren ere. Arbasoen kontakizunak dio garai hartan txanek gizarte

eredu matriarkala zutela, emakumeek hainbat senar zituztela, baina gosete baten ondorioz, txana herriaren menpe zeuden beste herriak matxinatu eta gerlari gizonek hartu zutela boterea.

Egun dozena bat pertsona inguruk aitortzen dute haien burua txana herriko kide. Denak Entre Ríos probintzia inguruan bizi dira baina sakabanaturik. Ez dute komunitate sentipenik elkarrekin eta inork ez du arbasoen hizkuntza gogoratzen.

Estatuak zein leku eskaintzen die Argentinako bertako hizkuntzei hezkuntza sisteman?

Argentinan, ia eskola guztietan, ez dira bertako hizkuntzak irakasten. Hezkuntza elebiduna eskaintzen duten eskolak salbuespena dira eta Patagonian eta Chaco probintzian aurkitu daitezke soilik.

Patagoniako probintzietan mapu-
txe hizkuntzako irakasle figura sortu
dute, baina ekimenak oraingoz ez du
emaitza oparorik eman. Ikasleek
oinarrizko komunikaziorako estrate-
giak barnerratzen dituzte: agurrak,
zenbakiak, hitz erabilienak. Ez dute,
ordea, hiztun osoen baliabide linguis-
tiko-komunikatiboetan sakontzen.
Beraz, hizkuntzaren irakaskuntza ez
dago bermatua eta hizkuntza ikasten
duten gazte gutxien kasuan eskolak
ez du protagonismorik.

Chacon, berriz, hitzun indigenezako irakasle formakuntza bultzatu da. 1995. urteaz geroztik, herri witxi, toba eta mokobietako kideak hiru urteko hezkuntza prozesuan murgildu izan dira, ondoren eskolak eman ahal izateko. Esperientzia honek emaitza positiboak eman ditu. Izan ere, gutxiago dira eskola mailak gainditu ezinik gertatzen diren haurrak eta ikasleek haien berezko hizkuntza idazten ikasten dute. ■

Babeslea: EMUN

HIZKUNTZA KUDEAKETA ERAGINKORRA LORTZEKO BIDERIK ZUZENENA

- ▶ Hizkuntza aholkularitza eta euskara planak
- ▶ Euskara prestakuntzako modulu bereziak
- ▶ Itzulpen zerbitzua

www.emun.com
www.lantalan.com

